

Читачеві, аби зазнайомитися

«Працюймо, пані Наталю! Бо любов вимагає не поклоніння, а праці!»

В. Г. Рутківський.

«Коли не пишеться, змушую себе читати, читати й читати. Аж доки згвалтована читанням підсвідомість не видасть щось своє. Цього разу після кількох тижнів безуспішного сидіння перед компом взявся за Агату Крісті — в мене понад тридцять її романів. І реакція підсвідомості на це вже є. Але якась дивна. Приснилося, що я вліз в якусь конспіративну компанію, яка займається прихованою експропріацією мізків. Невдовзі отямився, бо вже ніби третій день не являюся додому і дружина, мабуть, місця собі не знаходить. Проте мої нові колеги мене не відпускають. Я вибрав слушну мить — і ккурнув. Кодло, погрожуючи найстрашнішими карами, кинулося слідом. І було ясно, що коли вони мене схоплять, — тоді все. Тож зусиллям волі щохвилини, аби не розпізнали, перевтілююся в казна що. Проте колишні колеги теж не дурні — так і миготять по всіх усядах під всілякими личинами, пиками, російськими мордами, білоруськими тварами.

Одна з них мала навіть обличчя старенької, яка з сім'єю нещодавно перебралася до древнього дворового флігелю. Майже щоранку родачки виводили її у двір, усаджували під вишняком обличчям до нашого будинку. І варто було промайнути у вікні третього поверху, як її погляд одразу зупинявся на мені. Інколи навіть здавалося, що стара при цьому щось шепотіла. Чи то проклинала мене як мешканця елітного сталінського будинку, чи бачила в мені старого знайомого, що років під сорок тому виступав у її класі чи на її виробництві, і вона ніяк не може збагнути, де вона мене бачила...

Але вибачаюся за відступ. Як тільки я починав цікавитися однією з цих надокучливо мерехтливих фізіономій і збирався розібратися, що ж з нею буде, коли її поставити в такі і такі умови, — як вони негайно перевтілювалися на моїх колег і з криком «ага, попався, тепер тобі капець!» — кидалися на мене.

Раніше я в таких випадках прокидався в холодному поту, а зараз винайшов досить цікавий засіб захисту. Коли вже тебе вираховали — то треба дивитися не в їхні очі, а туди, де має бути сонячне сплетіння. Як Хома Брут у свій псалтир. І тоді вони перестають бачити мене. І коли не дивитися ні на що (хіба що краєм зору) — то можна бути впевненим за свою безпеку. А найголовніше — не простежувати долю об'єкту, що зацікавив тебе, до кінця, бо будь-який кінець є примітивним, банальним і безвихідним тупиком. А от коли все крутиться-вертиться і в якійсь при цьому взаємодії — тоді все добре.

Тож дивився я кутиком зору на все, а в підсвідомості билом било: «На свете счастья нет, но есть покой и воля...». Спокій і воля... Вічний супокій і нескінченна свобода від усього суєтного...

Прокинувся і довго роздумував, до чого це і як цю ситуацію мені, письменникові, використати. Аж чую під вікнами якусь шарканину і тихі голоси. Мабуть, виводять стареньку з флігеля. Проте, це була не вона. Замість неї тихо перемовлялося зо два десятки людей у чорному. За хвилину у дворі з'явилася машина ритуальних послуг і дуже хлопці витягли з неї домовину зі старенькою.

Я чув від діда, що коли тобі являються під ранок мертві родакки, — тобі залишилося жити зовсім недовго. Але чого чекати від чужої старої? Оце збирався розвідати, хто вона і звідки, але пригадалося застереження — що не треба йти у своєму розслідуванні до кінця — бо за ним не буде нічого, окрім вимушеного вічного супкою...

Отак і живу. Сиджу й думаю, що раніше такі шикарні сюжети снилися! А тепер...

Хоча, якби був років на двадцять молодший, то, може, й спокусився би на роман без початку і кінця, на роман, в якому немає ні вчора, ні завтра, а лише сьогодні — і нічого, крім сьогодні...

Сподіваюся, це тимчасово, бо ж немає нічого страшнішого, як літня спека...»¹.

Щиро,
В. Рутківський.

¹ Лист В. Г. Рутківського до Н. П. Марченко від 19.08.2010 // Домашній архів автора.

...Нині знову стоїть палка й немилостива до чутливих сердець літня спека. Десь у приморській Одесі пан Володимир на пару зі своїм вісімнадцятилітнім котом² укотре «проявили властиву їм солідарність і майже всю спеку провели валетом на підлозі під нічним вікном»³, і вкотре взялися вигадувати нові історії чи вичитувати гранки нових книжок...

А я читач. Я чекаю, коли минеться літо і з осінніми книжковими ярмарками на мій стіл ляжуть нові кольорові томики таких непередбачуваних дитячих книжок.

Ні, я дорослий і, як кажуть, «цілком сформований» читач! Але найбільше в світі люблю книжки для дітей. Бо мені здається, що в жодній іншій книжці письменник не буває таким близьким до Божого задуму людини й ніколи так щиро не намагається віднайти в собі та світі щось варте уваги... А ще в «дитячих» книжках завжди нагло проступають старанно приховані за безтурботною прозорістю сюжетів і форм справжні риси суспільства й часу, в якому ті книжки творилися, — його істинні, а не задекларовані перед «дорослою» громадою, цінності, мрії та герої...

Пам'ятаєте Біблійне «Будьте як діти — і відкриється Вам Царство Боже»? Іноді я думаю, що дитячим письменникам (звичайно, коли вони СПРАВЖНІ дитячі письменники) хоча б інколи вдається перемогти в собі вірус неминучої дорослості як смерті й побачити світ дитинними очима справжнього Творця.

На жаль, українська біографічна традиція не має належного досвіду багатоаспектного наукового осмислення життєписів письменників, які пишуть для дітей. Зважаючи на традиційний розгляд літератури для дітей у педагогічному руслі, їхні долі зазвичай опиняються заручниками дидактизму та вузькості дослідницького погляду. Натомість, саме життєпис «дитячого» письменника (в силу можливості простежити рефлексію текстів кількома поколіннями читачів за життя авто-

² На жаль, у 2012 р. кіт помер. Як видається Володимирі Григоровичу, «взявши на себе» черговий сердечний напад свого господаря...

³ Лист В. Г. Рутківського до Н. П. Марченко від 09.06.2010. // Домашній архів автора.

ра, постійної активованості дитинного поряд із дорослим у його свідомості, неминучу причетність до основних суспільних процесів доби тощо) дає змогу синтезувати в єдине ціле набутки традиційної біографіки — від власне наукової (історико-біографічне письмо, інтелектуальна біографія тощо) до белетристичної включно. Тому, намагаючись привнести до української біографіки новітні погляди і способи осягнення та відтворення життєпису нашого сучасника, а також прагнучи актуалізувати в науковому дискурсі проблематику «дитячого» в позапедагогічному дискурсі, я спробувала на прикладі автора, який на сьогодні є найбільше визнаним в Україні серед письменників, які пишуть для дітей, — Володимира Григоровича Рутківського — відтворити наратив його буття як постійний комунікативний акт, розгорнутий до безкінечності шляхом текстотворення. Відтак, кожний розділ нашої з паном Володимиром книжки⁴ має окремішню внутрішню структуру та поєднаний із іншими наскрізною логікою рефлексії над власним життям і творчістю самого письменника та аналітично-зіставними роздумами дослідника. І я навіть не знаю, що насправді цікавіше та важливіше для читача, — вперше введена до наукового обігу відверта розповідь Володимира Рутківського про час і людей, які йому випали на долю, чи мої щирі намагання зрозуміти ним написане та пережите у межах власного досвіду, знань і спромоги...

Певна лишень у тому, що об'єктивність історичного факту повсякчас — лише складова суми суб'єктивних досвідів. А тому, ніщо так не об'єктивує життєпис митця як максимально повне та чесне відтворення отієї суми його суб'єктивних рефлексій, думок, вчинків тощо на тлі так само суб'єктивних уявлень щодо нього та його часу і творчості інших суб'єктів історії...

...зі щирого намагання потрапити в тон невпинному тривожному діалогові Людини з Творцем, дорослого з дитиною, тексту зі світом народилася ця книжка...

Божої ласки Вам при кожній миті життя!

Наталя Марченко.

⁴ Текст вміщує значні обсяги раніше не публікованих листів і спогадів В. Г. Рутківського з приватного архіву Н. П. Марченко.

ДИТИНСТВО. ШКОЛА. «ПОТЕРЧАТА»

*«У літах дитинства, можливо,
закодовано щось вельми для душі необ-
хідне... щось таке, що потім упродовж
усього життя позначається на наших
цілком «дорослих» вчинках...»*

Олесь Гончар.

Звична фраза, що всі ми «родом із дитинства» в кожному конкретному випадку означає щось окремішне. Кожен має свій рід і власну історію дитинства... У когось воно тягнеться десятиліттями, відгороджене від незатишного дорослого світу щирими усмішками та широкими спинами родини. У когось обривається раптово, вихоплене черговим вихором непосидючої історії просто з пелюшок...

Володимир Григорович Рутківський народився 18 квітня 1937 р. у с. Хрестителеве Чорнобаївського району на Черкащині в родині вчителів. Ріс «звичайним «окупаційним» хлопчиком, як і всі українські дітлахи, чий батьки пішли на війну»¹. Та, на відміну від багатьох, у його дитинстві були не лише воєнне лихоліття, а й таїна старезної книжкової шафи посеред шкільного коридору, звідки тихцем цупилося все, що пролазило у таємну діру — від Маяковського до німецькомовних ілюстрованих видань, від «Шхуни «Колумб» М. Трублаїні до грубого тому казок усього світу про відьом, що його Володя з Вітьком² «вилучили» зі шкільного обігу та зачитали до дірок. Був Шевченко, виспіваний мамою та стократ перечитаний уголос. Був козацький давній рід, посталий у рисах мовчазного могутнього материного батька, котрий невпинно трудився, не полишав Бога та знався зі «своїми» партизанами. Була й бунтівна польська батьківська кров, що так

ясно проступала у хлопцеві вродженим гонором і зятатою вимогливістю до себе та світу.

Про все це, про себе малого та про схарапуджений війною світ довкола Володимир Григорович розповів згодом у щемкій «дитячій сповіді перед дорослими, які так нічому й не навчилися» «Потерчата» (2008, 2013), котра по праву посіла місце поряд із такими перлинами української автобіографічної класики як «Зачарована Десна» О. Довженка, «Гуси-лебеді летять» М. Стельмаха, «Климко» та «Вогник далеко в степу» Гр. Тютюнника.

Це якщо стисло

Але так не буває. Насправді дитинство розпочинається задово до появи в цьому світі кожного з нас. Розпочинається глибоко в течії родової пам'яті, в зав'язі любові наших батьків, у тому спадкові, який приходить нам у мить народження як неподільний тягар і дарунок водночас, у часопросторі землі та народу, що навіть залишаться нам материзною та батьківщиною...

На весні 1937 р., коли в родині вчителів Рутківських народився первісток, в Україні було заарештовано понад 159 573 людей³ і терор лише набирив обертів. Тільки-тільки поросли озиминою вирви Першої в світі Великої війни та остаточно стала Великою революція в Петрограді... Позаду бовваніли Великий Голод, Велике Братовбивство і Велика Розруха... та щодня «жити ставало все краще, все веселіше»... У січні 1937 р. Україна отримала нову радянську Конституцію, у травні — завершилася оголошена сталінським декретом 1932 р. «Безбожна п'ятирічка» й у зруйнованих церквах почали зберігати збіжжя, крутити «Волгу-Волгу» чи відкрили читальні, аби до людей ішла нова радянська книжка... А що з 259 українських письменників, відомих на 1930 р., на 1938 р. живими залишалось 36⁴, кожен із усією щирістю скаліченої душі славив одного вождя за іншим і всезагальне «світле майбуття» у будь-яких його виявах. Як зауважує В. Костюченко: «... «оспівувати» щось — працю в шахті, у колгоспі, на заводі, у артілі — набуло поширення. «Оспівування» підтримувала критика. Павло Тичина «оспівав» артілі. Володимир Сосюра — шахти, Валентин Бич-

ко — піонерів, Павло Усенко — комсомол, Ярослав Гримайло — робітництво»⁵.

На початок 1937 р. у літературі для дітей «оспівали» Павлика Морозова⁶, відстояли казку в протистоянні з Харківськими педологами й щиро підтримали підміну вітчизняної історичної книжки «ідейно правильними» опусами про російських можновладців і німецьких революціонерів. І хоча до юного читача прийшли поезії Наталі Забіли та Марії Пригари, оповідання і повісті О. Копиленка, казки Оксани Іваненко й Олеса Донченка, фактично всі кращі твори Миколи Трублаїні та Володимира Владка, після «наведення ладу» в освітній і бібліотечній справі⁷ та «глибоких чисток» в Дитвидаві⁸ культурний фон України означували щоденне звучання «Пісні про Сталіна»⁹ та вірші зразка славословія «батькові народів» В. Бичка:

«Яке нам щастя випало! Любить
Осінні трави і весняний грім,
Де ходить він, — по тій землі ходити
І з ним повітрям дихати одним»¹⁰.

Таким було тло, на якому судилося постати новій людській долі...

Щодо суто генетичної спадковості, то Володимир Григорович зазвичай віджартовується, що *«коли скласти характери дідів і бабів, а також батька з матір'ю та поділити це все на шість»*, то це й буде він: *«Часом люблю потеревенити, як моя мати чи баба Христя, потайливістю нагадую батька, а впертість — то швидше від діда Кирила»*¹¹.

Як і більшість українців із покоління «дітей війни», чий батьки та діди з міркувань самозбереження рідко згадували при дітях минуле, В. Рутківський до зрілих літ мав доволі міфологізовані уявлення про реальну долю рідних, засновуючись у своїх уявленнях щодо них здебільшого на дитячих спогадах чи пізніших особистих враженнях. Скажімо, лише в 1990-х рр. XX ст. письменник дізнався, що його батько, **Григорій Якович Рутківський** (22.04.1909, с. Клітище Черняхівського р-ну Житомирської обл. — пом. 11.09.2003 в м. Одеса)¹², — не круглий сирота, як зазначав

у всіх анкетах, а має братів і сестер. Та оскільки в 1921 р. ті перебралися до Польщі, він їх свідомо зрікся, щоб спасти родину від долі «ворогів народу». Так само лише у зрілому віці Володимир Григорович з'ясував, що його прадід по батькові **Михайло Федорович Рутковський**¹³ був знаним на Волині архітектором та що з 1881 р. той покоїться у с. Лука під Житомиром, куди батько під різними приводами все життя час-по-час навідувався у надії дізнатися щось про рідних...

«Чи були в прадіда конфлікти з тодішньою владою, — не відаю. А от у діда¹⁴ з батьком їх було достобіса», — розповідає письменник. — «Бодай тому, що всі батькові брати та сестри після Брестського договору виїхали до білопанської Польщі. І це треба було приховувати, бо до тих, чий родичі опинилися за кордоном, нова влада ставилася як до ворогів народу. Тож дід із батьком під виглядом незаможників вступили до Ксаверівської сільськогосподарської комуну^{14а} під Житомиром, де дід до смерті (1929) працював машиністом лісопилки, а батько по закінченню Житомирського інституту соціального виховання (нині — Житомирський державний університет імені І.Я. Франка)^{14б} організував семирічку для комунарів і молоді сусідніх сіл.

У більш пізніх своїх автобіографіях він писав, що є круглим сиротою і батьків не пам'ятає. Іншими словами, в ім'я своєї безпеки та безпеки своєї сім'ї, він зрікся батьків.

Цей, вимушений, потяг до потайливості залишився у нього майже до смерті. Пам'ятаю, як після виходу на пенсію батько під приводом святкування чергової річниці комуну майже щороку відвідував Житомиричину. І лише перед смертю зізнався, що розшукував сліди своєї рідні. Але безуспішно»¹⁵.

Саме «родові міфи», а не історично-документальна правда буття родини, згодом лягли у засновок автобіографічної повісті В. Рутківського «Потерчата». Власне, твір тим і вирізняється на тлі собі подібних в українській літературі, що відверто демонструє болючий (інколи нестерпно жорстокий!) процес деміфологізації автором власної життєвої історії шляхом «переповідання» винесених із дитинства сюжетів і символів на основі здобутих

у дорослому бутті контекстів. Водночас, міфологізовані образи рідних чітко проступають в типових персонажах усіх прозових творів письменника. Так, батько — тип сильної, але затаєної в собі людини (такої собі закапсульованої обставинами сили) постає не лише в «Потерчатах» — «золотим воїном» Перемоги, добрим і всемогутнім татом малого Володка чи старим зболеним чоловіком, котрий і перед смертю не має спокою від нескінченної війни, по-пластунськи заповзаючи в найпотаємніші кутки синового дому... Батьків «становий хребет» відчутний у насмішкуватому й уважному дяді Кості з «Ганнусі» та гоноровому Водяникові Барбулі, котрий так пишається «видумлякою»-сином, у затаєному й по-дитячи щедрому на самовіддачу Боброкові та вічному самотникові лицареві-вивіднику Швайці. Власне, весь лицарсько-інтелігентський ряд героїв В. Рутківського з їх справжньою людяністю, мужністю й одночасною невиправною самотністю та затаєністю, вихоплений письменником із батькового образу.

Матір письменника, **Ганна Кирилівна Заболотна** (13.02.1918, с. Богодухівка Чорнобаївського р-ну Черкаської обл. — 11.10.1992, м. Одеса¹⁶) була родом із давньої козацької родини та вирізнялася неабиякою затятістю та силою. Ще замолоду всупереч батькам пішла з дому за коханим чоловіком, не зламалася під час окупації, коли батько відмовився пустити в хату з двома малолітніми дітьми на руках, не дорікала синові, коли роками жив випадковими заробітками... Володимир Григорович часто згадує показовий факт: *«коли треба було перенести з місця на місце важенну колоду, мати бралася за товстий кінець, а ми з братом (я — випускник школи, знаний у селі футболіст, брат — восьмикласник, початківець із штовхання ядра) парилися над тонким»*¹⁷. Така фізична сила жінки нікого не дивувала, бо здавна козацький рід Заболотних сусідив і родичався із Піддубними, а батько Ганни — **Кирило Трохимович Заболотний**¹⁸ приходився троюрідним небожем самому Іванові Піддубному, котрий був родом із сусідньої Красенівки! Як згадує письменник: *«Дід був людиною могутньої статури. Проте знаходився під каблуком у моєї маленької — йому по груди — але затятої до всякої роботи баби Христі»*¹⁹. Чи не тому

в селі його називали “Христач пузатий”, хоча і не пам’ятаю, щоб у нього був живіт. Своєю “куркульською” жадібністю до роботи вони викликали кпини з боку незаможних селян. Проте, оскільки експлуатували лише себе та своїх дев’ятеро дітей (із яких шість померли в голодовку 1932–1933 рр.) — обійшлося лише тотальним розкуркуленням. Дід був вдачі суворої та консервативної. Був проти шлюбу моєї матері з якимось “полячком” (судив, мабуть, по батьковому прізвищу), хай навіть і директором школи. А оскільки мати теж була неабияким впертюхом, то втекла з сім’ї до батька, чого дід їй не міг пробачити до самої смерті...»²⁰.

Саме Заболотні з їхньою працьовитістю, хазяйським гонором і кодексом честі «добрих господарів» сформували у Володі уявлення про справжню родину та внутрішні критерії поцінування світу та людей у ньому. З Ганни Кирилівни, безперечно, списана не лише автобіографічна незборима, страшна та неминуча як сама смерть мати з «Потерчат», а й домовита замашна і тонкосльоза водночас сестра Іллі Муровця Миланка зі «Сторожової застави», беручка до роботи, міцна та романтична кохана Манюні Ждана з «Джур» та Ахметова дружина Устина із «Синіх Вод». Щодо Кирила Трохимовича, то низка мудрих, насмішкуватих і зятятих дідів-мудрагелів, охоронців пам’яті та слави української землі, котрі присутні ледь не у всіх творах письменника, мають його риси. І це не випадково, бо саме дід Кирило відіграв у долі В. Рутківського чи не вирішальну роль, привнісши в його життя як народну (не мовчав про Голод, про «наших партизанів» у плавнях тощо), так і Божу правду: «До війни я був нехрещеним», — зізнається письменник. — «Охрестив мене дід під час окупації»²¹.

Не лише духовний, а й буттєвий статус письменника чітко поділений на «до війни» та «потім». Звільнення у 1938 р. в Україні з посад чотирьох тисяч учителів оминуло батьків Володимира, і хлопчик народився та ріс перші роки життя у шанованій родині директора школи і вчительки. Його світ був безхмарним і розмаїтим: Володя мав інтелігентних батьків, щиросердну няню, іграшки і товариство, котре щоранку збиралися навколо «директорського